

⚡ TIBBİ MÜDAHALELERDE BİLGİLENDİRİLMİŞ RIZANIN YARGITAY VE DANIŞTAY KARARLARI IŞIĞINDA İNCELENMESİ*

(AN EXAMINATION OF INFORMED CONSENT IN LIGHT OF THE VERDICTS OF
TURKEY'S COURT OF CASSATION AND COUNCIL OF STATE)

Ahmet Kerem ÖZ (Fizyoterapist/Pyhsiotherapist)**

ÖZ

Kişinin vücut bütünlüğüne yönelik yapılan ve kural olarak hukuka aykırı kabul edilen tıbbi müdahalelerin, hukuka uygun hale gelebilmesinin önemli bir şartı hastanın aydınlatılmış rızasının bulunmasıdır. Kişilerin kendi geleceğini belirleme hakkı ve kişi özerkliğine saygı ilkesi gereğince, kimse rızası olmadan bir tıbbi müdahaleye zorlanamaz. Rızanın geçerli olabilmesi için mutlaka aydınlatılmış olması gerekir. Bu bağlamda tıbbi müdahale uygulayacak sağlık çalışanı hastasını teşhis, önerilen tedavi, muhtemel komplikasyonlar, olası riskler, maliyet, ilaçlar ve ilaçların yan etkileri, alternatif tedavi yöntemleri ve tedaviyi reddetmesi halinde yaşanabilecek olumsuzluklar hakkında bilgilendirmelidir. Aydınlatma ve rıza yükümlülüğünün yerine getirilmemesi halinde hekimin ceza hukuku ve özel hukuk kapsamında hukuki sorumluluğu doğacaktır.

^H Hakem denetiminden geçmiştir.

* Bu makale 23.06.2022 tarihinde Yayınevimize ulaşmış olup, 29.06.2022 tarihinde birinci hakem; 22.07.2022 tarihinde ikinci hakem onayından geçmiştir.

** İzmir Bozyaka Eğitim ve Araştırma Hastanesi, akeremoz07@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3789-5456.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Değerli hocam sayın Prof. Dr. Serkan ÇINARLI'ya, değerli iş arkadaşlarıma ve sevgili eşim Elif ALANYÜZ ÖZ'e teşekkür ve şükranlarımı sunarım.

Bu makaleye atıf için; ÖZ, Ahmet Kerem, "Tıbbi Müdahalelerde Bilgilendirilmiş Rızanın Yargıtay ve Danıştay Kararları Işığında İncelenmesi", İzmir Bakırçay Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt No.: 2, Sayı No.: 4, 2021, s. 203-234.

Anahtar Kelimeler: Rıza, Aydınlatılmış Onam, Tıbbi Müdahale.

ABSTRACT

Patient's informed consent is a significant precondition for medical interventions to be considered lawful. Individuals' right to determine their own future and the principle of respect to their autonomy necessitate that no one can be coerced to undergo medical intervention without consent. For the consent to be valid, it must be an informed one. In this vein, medical staff must inform the patient about the suggested treatment, possible complications, probable risks, costs, medications and their side effects, alternative treatment methods and negative implications of rejecting the treatment. If the obligation to inform and to ask for consent is not observed, the physician will bear responsibility with respect to criminal and civil law.

Keywords: Consent, Informed Consent, Medical Intervention

Giriş

Kökenleri Hipokrat'a kadar dayanan paternalist tıp anlayışı, hekimin hastası için en doğrusunu bildiğini savunan ve hastalara söz hakkı bırakmadan tıbbi müdahalenin hekimin istediği şekilde yapılmasına olanak veren bir yaklaşımdır¹. Ancak modern tıpta paternalist yaklaşımlar bırakılmış, hastanın bireysel değerlerini dikkate alan ve hekim hasta iş birliğini arttırarak kişilerin kendi geleceklerini belirleme imkanını sunan yaklaşımlar benimsenmiştir. Kişilerin özerkliğine saygı ilkesi gereğince, tıbbi müdahale öncesinde hastaları aydınlatma ve aydınlatılmış onam alma kavramları gündeme gelmiştir².

Bilgilendirme ve bilgilendirilmiş rıza, tıbbi müdahale yapılması düşünülen kişiyi teşhis, tedavi, tedavinin riskleri, muhtemel komplikasyonlar, ilaçlar ve yan etkileri, alternatif tedavi seçenekleri ve tedaviyi

¹ Aykut Cemil Aykın and Serkan Çınarlı, Sağlık Personelinin Hukuki Sorumluluğu (1st edn, Seçkin Yayıncılık 2016) 275

² Arif Hüdaî Köken and Ünsal Dönmez, 'Acil Tıbbi Müdahalelerde Varsayılan Rıza, Tıbbi Etik ve Yasal Açıdan Bakış' in Hakan Hakeri and Cahid Doğan (eds), 3. Uluslararası Tıp Hukuku Kongresi Bildirileri Kitabı (Adalet Yayınevi 2020) 481

reddetmesi halinde oluşabilecek olumsuzluk hakkında hekim tarafından bilgilendirilmesi ve bu bilgilendirme doğrultusunda kişiden tıbbi müdahaleye onay verdiğine dair rıza almasıdır³. Kişilerin vücut bütünlüğüne, dokunulmazlığına ve kişilik haklarına yönelik olan tıbbi müdahaleler, kişiye uygulanmadan önce rıza alınmasını gerektirir. Aksi durumda yapılan girişim hukuka aykırılık teşkil edecektir. Tıbbi müdahaleyi uygulayacak olan hekim, müdahalenin detayları hakkında hastanın anlayacağı düzeyde bilgi vererek rıza almalıdır. Bu husus kişilerin tıbbi müdahaleye katılımı ve kendi geleceğini belirleme hakkı anlamında modern hukukta büyük önem arz eder⁴.

Özerklik ilkesine saygı gereği, hastaların tıbbi girişimle alakalı önceden bilgilendirilerek bilhassa komplikasyonlar ve riskler hakkında bilgi almasını sağlamak modern tıbbın bir kuralı olmuştur. Hastanın bilmediği riskleri üstlenmesi ve bilmediği komplikasyonları göğüslemesi hakkaniyete de ters düşer⁵. Bireysel özerkliği muhafaza etmek, hastayı bir insan olarak korumak, hastanın aydınlatılmasını sağlamak, hastanın üzerinde bir baskı oluşmasını engellemek, hekimleri tedavi seçimi yaparken daha dikkatli düşünmeye sevk etmek, hastanın rasyonel kararlar almasına imkan sunmak ve kişilerin kendileri hakkında verilecek kararlarda söz sahibi olmasını temin etmek gibi faydaları bulunan aydınlatma ve rıza kavramları, kişilerin artık pasif alıcılar olmaktan çıkıp, haklarını kullanan ve seçimler yapan sүйeler olmasını mümkün kılmıştır⁶.

Hukukumuzda aydınlatma ve rıza birçok kanunda ve yönetmelikte yer almasına rağmen, bu konuda genel bir formül çizmek oldukça zordur. Hekimlerin hastayı aydınlatırken ne kadar kapsamlı bir aydınlatma yapması gerektiği hususu tartışmalıdır. Temel olarak hastanın neye rıza gösterdiğini bilmesi yeterlidir anlayışı yerleşmiş olsa da mahkemeler somut olaylarda detaylı aydınlatmanın varlığını aramaktadırlar. Bu bağlamda tıbbi müdahalenin nedeni, teşhis, planlanan tedavi ve süresi, acili-

³ Ramazan Okyay, Muhsin Akbaba and Ecem Kirkit, 'Aydınlatılmış Onam ve Aşılama' (2016) 13(2) Turkish Journal of Public Health 155, 156

⁴ İlhan Subaşı, Hekimin Aydınlatma Yükümlülüğü-Aydınlatılmış Onam-Tazminat Sorumluluğu (1st edn, Seçkin Yayıncılık 2016) 15

⁵ Mete Salih Aker, 'Bilgilendirme-Açıklama-Aydınlanma-Algılama/Bilgilendirme ve Aydınlatma Kavramları' in Neval Yılmaz and Dilek Özcengiz (eds), Bilgilendirilmiş Rıza (Yetkin Yayınları 2020) 25

⁶ Rezzan Günday, Tıbbi Müdahale ve Tedavide Malpraktisten Doğan Hukuki Sorumluluk (3rd edn, Adalet Yayınevi 2012) 141

yeti, riskler, olası komplikasyonlar, alternatif çözümler, kullanılan ilaçlar ve bu ilaçların yan etkileri, başarı şansı, hekimin adı, eğitim durumu ve hastanenin donanımı aydınlatma içerisinde yer alması gereken bilgilerdir. Öte yandan aydınlatma ve rızanın olmadığı tıbbi müdahaleler her ne kadar başarılı geçmiş ve hasta sağlığına tamamen kavuşmuş olsa bile hukukten maddi ve manevi tazminat gerektirebilir. Bu sebeple tıbbi müdahaleyi yapacak olan hekimin sorumluluktan kurtulmak için mutlaka aydınlatma yapması ve rıza alması şarttır⁷.

1. Bilgilendirilmiş Rıza Kavramı

Rıza kavramı, bir kişinin kendisini ilgilendiren bir konuda başka birisinin herhangi bir tasarrufta bulunmasına izin vermesidir⁸. Rıza olma, isteme, istek ve onam anlamlarına gelen rıza, tıbbi müdahaleyi hukuka uygun hale getiren irade açıklamasıdır. Kişinin vücut bütünlüğüne yönelik olan tıbbi müdahalenin hukuka uygun olarak gerçekleşebilmesi için hastanın rızası olmak zorundadır. İki kişi arasında oluşan rıza kavramında, hasta olan taraf rızasını açıklayıp kişilik değerlerine müdahaleye onay verirken, hekim olan taraf ise bu onay sayesinde tıbbi müdahaleyi gerçekleştirir⁹.

Anayasamızın 17. maddesine göre tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazan haller dışında kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz ve rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamaz. Anayasa, tıbbi zorunluluk sebebiyle yapılacak olan tıbbi girişimleri hukuka uygun olarak düzenlemiştir¹⁰. Anayasa Mahkemesi bir kararında, hastaya yapılacak olan operasyon öncesinde bu müdahalenin sonuçları, riskleri, olası komplikasyonları ve alternatifleri hakkında hastanın aydınlatılmış olmasını ve bu aydınlatmaya uygun onam vermesini gerekli görmüştür. Somut olayda ispat yükü kendisinde olan hekim hastanın rızasının varlığını kanıtlayamamıştır. Bu doğrultuda Anayasa Mahkemesi Anayasa'nın 17. maddesinde yer alan maddi ve manevi varlığı koruma ve geliştirme hak-

⁷ Hakan Hakeri, *Tıp Hukuku-Genel Hükümler* (25th edn, Seçkin Yayıncılık 2022) 338

⁸ Serkan Çınarlı, *İdarenin Sağlık Hizmetinin Sunumundan Kaynaklanan Hukuki Sorumluluğu* (1st edn, Orion Kitabevi 2013) 290

⁹ Emel Badur, *Bilgilendirilmiş Rıza* (1st edn, Seçkin Yayıncılık 2017) 48

¹⁰ Abdullah Hızal and Serkan Çınarlı, 'Hatalı Tıbbi Müdahaleden Kaynaklanan Tam Yargı Davalarında Tazmin Borcunun Kapsamı' (2015) 2(1) *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 143, 145

kının ihlal edildiğine karar vermiştir¹¹. Danıştay da bu konuda kişilerin vücut bütünlüğünün korunması adına tıbbi müdahalenin öngörülebilir sonuçlarının mutlaka hastaya anlatılarak hastanın rızasının alınması gerektiğini belirtmektedir¹². Tıbbi girişimler tabiatı gereğince riskli eylemler olduklarından, bu girişimlere karar verme yetkisi de bu risklere katlanacak olan hastaya aittir¹³.

1219 sayılı Tababet ve Şuabatı San'atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun'un 70. maddesi tabipler, diş tabipleri ve dişçilerin yapacakları müdahale öncesinde muvafakat almalarını öngörmüştür. Medeni Kanun'un 23. ve 24. maddeleri de rıza konusuna değinmekte ve müdahale öncesi rıza alınması gerektiğini düzenlemektedir. Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 4. maddesi de rızayı kişinin tıbbi müdahaleyi hür iradesiyle ve aydınlatılmış olarak kabul etmesi olarak ifade etmiştir. Biyoetik ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 5. maddesi ise kişilerin karar verme özerkliğine değinerek bu hakka saygı duyulması gerektiğini belirtmektedir. Biyotıp Sözleşmesi 5. maddesinde herhangi bir tıbbi müdahale hasta aydınlatılıp rızası alındıktan sonra yapılmalıdır kuralına yer vermiştir. Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 15. maddesine göre; hastaya hastalığın olası nedenleri ve nasıl seyredeceği, tıbbi müdahalenin kim tarafından nerede, ne şekilde yapılacağı ve tahmini süresi, alternatif tedavi seçenekleri, muhtemel komplikasyonlar, tedavinin reddedilmesi durumunda oluşabilecek olumsuzluklar, kullanılacak ilaçlar ve yan etkileri, yaşam tarzı önerileri ve gerektiğinde tıbbi yardıma nasıl ulaşabileceği hususlarında bilgi verilir. Keza Yargıtay da tıbbi müdahalenin hukuka uygun olabilmesi için rızanın mutlaka alınması gerektiğinin altını çizmiştir¹⁴. Yargıtay bir başka kararında tıbbi müdahale öncesi yeterince aydınlatılma yapılmadan ve hastadan rızası alınmadan yapılan müdahale sebebiyle hekimi sorumlu tutmuştur¹⁵.

¹¹ Anayasa Mahkemesi, 2013/2084, 15.10.2015 <www.kazanci.com.tr> Erişim Tarihi 05 April 2022

¹² Danıştay 15 D, 3146/290, 05.02.2019 <www.karararama.danistay.gov.tr> Erişim Tarihi 14 April 2022

¹³ Zafer Kahraman, 'Medeni Hukuk Bakımından Tıbbi Müdahaleye Hastanın Rızası' (2016) 7(1) İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 479, 481; aynı yönde bkz. Badur(n 9) 48

¹⁴ Yargıtay 4 HD, 6297/2541, 07.03.1977 bkz. Aykın and Çınarlı (n 1) 290

¹⁵ Yargıtay 12 CD, 810/16523, 02.11.2015 bkz. Hakeri(n 7) 431

Türk Medeni Kanunu'nun 24. maddesinde ve Türk Borçlar Kanunu'nun 63. maddesinde rıza, hukuka aykırılığı ortadan kaldıran bir hukuka uygunluk sebebi olarak değerlendirilmiştir. Nitekim Türk Ceza Kanunu'nun 26. maddesi de rızayı ceza hukuku açısından da hukuka uygunluk sebebi olarak düzenlemiştir. Kişi ya da yasal temsilcisi tarafından açıklanabilen geçerli rıza, kişi üzerindeki hukukun koruma gücünü kaldırarak, kişinin vücut bütünlüğüne karşı bir fiile izin verilmesine olanak sağlayacak ve bu fiil hukuka aykırılık teşkil etmeyecektir. Rıza verilmesiyle birlikte eylemin türü değişecek ve hukuka aykırı olan bir eylem hukuka uygun hale gelecektir. Rızanın olmadığı durumlarda haksız fiile dayalı olarak doğan borç ilişkisi, rıza ile birlikte hukuka uygun biçimde yön değiştirmiş olacaktır¹⁶.

Rızanın hukuka aykırılığı ortadan kaldırabilmesi için geçerli bir şekilde verilmiş rızanın varlığı aranır. Farklı tedaviler uygulanacak olan hastalara, tüm hastalar için ortak hazırlanmış bir matbu evrakın imzalatılması tıbbi müdahaleyi hukuka uygun hale getirmez. Zira matbu formlar genel işlem şartı içeren kayıtlar içerdiğinden bu forma atılan imzaların geçerli bir rıza oluşturduğu söylenemez. Bu kapsamda yapılan tıbbi müdahaleden doğan zararlara hukuka aykırılığı ortadan kaldıran geçerli bir rızanın bulunmaması nedeniyle doktorun ve/veya hastanenin sorumluluğu doğar. Hekim her bir hastanın durumunu dikkate alarak aydınlatma yapmalı ve bu çerçevede rızasını almalıdır¹⁷. Yargıtay 13. Hukuk Dairesi bir kararında hastaya bilgilendirilmiş onam başlığı altındaki belgeyi imzalatarak hastadan rıza aldığını iddia eden hekime yönelik, hastanın olası komplikasyonlar ve riskler konusunda detaylı olarak aydınlatılmadığına ve hastanın anlayabileceği seviyede yeteri kadar aydınlatma yapmadan alınan rızanın geçerli olamayacağına hükmetmiştir¹⁸. Ancak bir başka kararında ise herkesçe genel olarak bilinen ve hasta tarafından risklerinin bilinmemesine imkan olmayan tıbbi müdahale için, hastanın yeteri kadar aydınlatılmamış olmasını kusur olarak saymamış bilakis bu

¹⁶ Badur(n 9) 49

¹⁷ Merve Ayşegül Kulular İbrahim, 'Rıza, Üstün Nitelikteki Özel ve Kamusal Yarar Bağlamında Hukuka Uygunluk Nedenleri' (2019) 9(2) Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 305, 318. Aynı yönde bkz. Subaşı (n 4) 71. Ayrıca bkz. Uğur Şimşek, 'Sağlık Hukukunda Aydınlatılmış Rıza' (2014) 16 Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Dergisi 3535, 3556

¹⁸ Yargıtay 13 HD, 23012/22561, 02.07.2014 <www.kazanci.com.tr> Erişim Tarihi 29 March 2022

durumu hastanın maneviyatını güçlendirir nitelikte kabul etmiştir. Bu kararda Yargıtay hastaya her şeyin anlatılması durumunda hastanın moral yönünden çökeceği gerekçesiyle tehlikeli sonuçlardan bahsedilmesini gerekçe olarak kullanmıştır¹⁹.

Genel olarak rızası alınması gereken kişi, aydınlatılmış olan hastanın bizzat kendisidir. Keza rıza, kişiye sıkı sıkıya bağlı olan bir hakkın kullanılmasının tezahürüdür. Uygulanacak olan tıbbi müdahaleyi anlayıp sağlıklı bir biçimde karar verebilmesi için kişinin rıza ehliyetine sahip olması gerekir²⁰. Tam ehliyetliler ve sınırlı ehliyetliler kendilerine uygulanacak olan tüm tıbbi müdahalelere rıza gösterebilirler. Tababet ve Şuabatı San'atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun'un 70. maddesi ve Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 24/1. maddesi uyarınca, müdahale uygulanacak hasta küçük ya da hacir ise velinin ya da vasiinin rızası gerekmektedir. Ayrıca Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 24/2. maddesince veli ya da vasiinin rıza göstermediği durumlarda tıbbi müdahale uygulayabilmek için mahkeme kararına ihtiyaç duyulur²¹.

2. Rıza Açıklaması

Tıbbi müdahale yapılmadan önce aydınlatılmış olan hastanın bu müdahaleye rıza gösterdiğini açıklaması gereklidir. Hastanın rızası olsa bile açıklanmamış olan rızalar hukuk alanında bir etki doğurmayacaktır. Bu rıza ya tıbbi müdahaleden önce ya da tıbbi müdahale sırasında açıklanmalıdır. Tıbbi müdahaleden sonra açıklanacak olan rıza ceza hukuku bakımından bir sonuç doğurmayacak ve tıbbi müdahaleyi uygulayan hekim bu işleminden dolayı suç işlemiş sayılacaktır. Ancak özel hukuk bakımından tıbbi müdahale sonrasında açıklanan rıza hekimi tazminat sorumluluğundan kurtaracaktır²².

Rıza gösterecek olan hastanın rızası açık olabileceği gibi zımni de olabilir. Hasta aydınlatma yapıldıktan sonra tıbbi müdahaleye açıkça rıza gösterdiğini belirtebilir. Bununla beraber hal ve hareketlerinden zımni olarak da rıza gösterdiği anlaşılabılır. Kan tahlili istenen bir hastanın kan

¹⁹ Yargıtay 4 HD, 6458/4925, 12.05.1964 bkz. Subaşı (n 4) 68

²⁰ Mine Kaya, 'Hekimin Hastayı Aydınlatma Yükümlüğünden Kaynaklanan Tazminat Sorumluluğu' (2012) (100) Türkiye Barolar Birliği Dergisi 45, 54

²¹ Eda Demirsoy Aşıkoğlu, 'Kişi Dokunulmazlığı Hakkı Bağlamında Rıza Olmaksızın Yapılan Tıbbi Müdahaleler' (2018) (35) Türkiye Adalet Akademisi Dergisi 319, 323

²² Yener Ünver, 'Türk Tıp Hukukunda Rıza' (2006) 3(2) Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 227, 246

alınması için kolunu uzatması zımni rızanın bir örneğidir. Rıza ehliyeti bulunan ve bilinci açık durumdayken zımni rıza gösterdiği kabul edilen bir hastanın, tıbbi müdahale sonrasında rıza göstermediğini iddia ederek dava açması haksız bir talep olacaktır. Keza zımni rıza hukuken tanınan bir değer olarak kabul edilir. Ancak zımni rıza gösterdiği kabul edilen hastaya da mutlaka aydınlatma yapılması gerekir. Aksi takdirde hasta tam olarak neye rıza gösterdiğini bilemeyecek ve hal ve hareketlerinden zımni rıza gösterdiği sonucu çıkarılamayacaktır²³.

Rıza açıklanırken mutlaka yazılı olması gerekmez. Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 28. maddesine göre, kanunun öngördüğü haller dışında sözlü olarak da rıza açıklanabilmektedir. Ancak olası bir uyuşmazlık durumlarında delil niteliği taşıması açısından rızanın yazılı alınması fayda sağlar. Danıştay 10. Dairesi bir kararında tıbbi müdahale uygulanacak olan kişinin aydınlatıldıktan sonra uygulanacak tıbbi müdahaleye rıza göstermesi ve bu rızayı açıklaması gerektiğini belirtmiştir. Aydınlatma ve rızanın alınmamış olması sağlık hizmetlerinin kusurlu işlediğini gösterdiğinden tazminat kararları verilmeden evvel sözlü ya da yazılı olarak aydınlatma yapıldığının ve rıza alındığının incelenmesi gerekir²⁴. Hukukumuzda rızanın mutlaka yazılı olması gerektiğini belirten düzenlemeler de mevcuttur. Örneğin Tababet ve Şuabatı San'atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun'un 70. maddesine göre; büyük ameliyatlar öncesi yazılı rıza alınmalıdır. Organ ve Doku Nakli Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun'da ve Nüfus Planlaması Hakkında Kanun'da rızanın yazılı alınması gereken haller sıralanmıştır. Ayrıca Medeni Kanun'un 23/3. maddesine göre yazılı rıza üzerine insan kökenli biyolojik maddelerin alınması, aşılması ve nakli mümkündür. Rızanın yazılı alınması gereken durumlarda, rızanın sözlü olarak alınmış olması tıbbi müdahaleyi hukuka aykırı hale getirmeyecektir. Rızanın varlığının bulunduğu durumlarda, şekil şartının yerine getirilmemiş olması ispat problemi dışında herhangi bir sorun teşkil etmez²⁵.

²³ Hamit Hancı, *Malpraktis: Tıbbi Girişimler Nedeniyle Hekimin Ceza ve Tazminat Sorumluluğu* (3rd edn, Seçkin Yayıncılık 2006) 87. Aynı yönde bkz. Subaşı (n 4) 78

²⁴ Danıştay 10 D, 6799/5427, 10.11.2021 <www.karararama.danistay.gov.tr> Erişim Tarihi 10 April 2022

²⁵ Hakeri (n 7) 443

Rızanın geçerli olabilmesi için emredici hukuk kuralları, ahlak, kamu düzenine aykırı olmaması gereklidir²⁶. Rıza açıklanırken hastanın hür iradesini kullanması ve herhangi bir tehdit, şantaj, hile ve baskı altında bulunmaması gerekir. Alkol, uyuşturucu madde ve ağır ilaçların etkisi altındayken tıbbi müdahalenin anlam ve önemi kavranamayacağından, bu maddelerin etkisindeyken rıza açıklamanın olumsuz olarak etki ettiği söylenebilir. Kaldı ki kişinin tasarrufunda bulunmayan kişilik hakları ile ilgili açıkladığı rıza geçersiz kabul edilecektir²⁷.

3. Rıza Ehliyeti

Tıbbi müdahaleyi hukuka uygun duruma getiren rızanın, geçerli olarak kabul edilebilmesi için rıza açıklayanın rıza açıklamaya ehil olması gerekir. Bu sebeple rıza ehliyetine sahiplik hem özel hukuku hem de ceza hukukunu yakından alakadar eder. Kişinin rıza ehliyetine sahip olmasındaki temel kriter özel hukuktaki fiil ehliyeti ya da ceza hukukundaki kusur yeteneği değil, kişinin tıbbi müdahaleyi idrak etme ve karar verebilme yeteneğine sahip bulunmasıdır²⁸. Rıza ehliyeti, rıza veren kişinin rıza vererek sahip olduğu haklardan vazgeçtiğini bilmesini, tıbbi müdahalenin sonuçlarını, rizikolarını, komplikasyonlarını uygun bir düşünce sisteminden geçirerek kavramasını ve kendisini ilgilendiren somut durumla alakalı detaylı değerlendirme yeteneğine sahip olmasını ifade etmektedir²⁹.

Rıza ehliyetinin varlığının ölçütleri somut olaya göre değerlendirilmelidir. Ağır bir ameliyat gerektiren hastalıklarda daha sıkı bir denetime tabi olan rıza ehliyeti gerekiyken, basit bir tıbbi girişim için basit

²⁶ Nuri Erdoğan and others, 'Aydınlatılmış Onam: Uygulama ve Tıp Hukuku Açısından Sorunlar' (2011) 33(2) Erciyes Tıp Dergisi 165,170. Aynı yönde bkz. Munise Gülen Kurt, 'Tıbbi Müdahalelerde Aydınlatılmış Onam' (2020) 2020(146) TBB Dergisi 187, 192

²⁷ Subaşı (n 4) 78. Aynı yönde bkz. Abdülkadir Arpacı, 'Özel Hukuk Açısından Tıbbi Müdahaleye Rıza Beyanı, Buna İlişkin Sorunlar ve Çözüm Yolları' (2009) 6(2) Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 5, 12

²⁸ Aksi yönde bkz. Aykın and Çınarlı (n 1) 327 "Tıbbi müdahalede rızanın geçerli olabilmesi için, ilke olarak, hastanın fiil ehliyetine sahip olması gerekir. Medeni Kanun'a göre, ayırt etme gücüne sahip ve kısıtlı olmayan her ergin kişi, fiil ehliyetine sahiptir. Fiil ehliyeti (hakları kullanma, eylem ehliyeti, eylem yeteneği), kişinin hukuksal bir sonuç meydana getirecek şekilde, kendi başına hareket edebilme iktidarındır."

²⁹ Gülsün Ayhan Aygörmüş, 'Hukuki Kurum Rızanın, Tıp Ceza Hukukunda Geçerli Olarak Kurulması' (2009) 6(2) Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 135,154

ölçütler temel alınarak rıza ehliyeti varlığı değerlendirilir. Öte yandan rıza ehliyeti kişinin kendisine ait olan bir yetkinliktir. Ayırt etme gücüne haiz ve bilinci açık olan bir hastada rıza ehliyeti yakınlarında değil, kendisindedir. Dolayısıyla bu durumlarda yakınlarından alınan rızanın herhangi bir geçerliliği bulunmayacak ve hukuken sorumluluk oluşacaktır^{30 31}.

Bir kişinin rıza hususunda kendisini tümden temsil edecek bir vekil ataması mümkün değildir. Kişi bir tıbbi müdahaleyle ilgili değerlendirmesini yaptıktan sonra rıza gösteriyorsa, bu rızasını açıklaması için vekil tayin edebilecektir. Ancak rıza konusunda kendisi yerine karar vererek rıza gösterip göstermeme meselesinde değerlendirme yapmak maksadıyla vekil ataması hukuken geçersiz kabul edilmektedir. Bunun yanında büyük ameliyatlar esnasında kişinin bir karar veremeyecek durumda olacak olması sebebiyle bir sonraki tıbbi girişime karar vermesi ve rıza göstermesi için yakınıni tayin etmesi mümkündür. Hasta yakını kavramından hastanın yasal mirasçıları ile kanuni temsilcileri anlaşılır. Somutlaştıracak olursak sırasıyla eşi, reşit çocukları, ana ya da babası ya da kardeşlerinden biri, bunlardan herhangi biri bulunmuyorsa yanında bulunan herhangi birisi hasta yakını olarak kabul edilir³².

3.1. Küçüklerde Rıza Ehliyeti

Tıbbi müdahalelere rıza vermede 18 yaş altı kişiler için detaylı bir düzenleme bulunmamasına karşın bazı kanun maddelerinden bu konuyla alakalı çıkarımlara ulaşılabilmektedir. Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 24. maddesine göre hasta küçükse velisinin rızası aranır. Medeni Kanun'un 16. maddesinde ayırt etme gücüne sahip küçüklerin ve kısıtlıların, yasal temsilcisinin rızası olmadıkça borç altına giremeyecekleri düzenlenmiştir. Tababet ve Şuabatı San'atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun'un 70. maddesinde ise hastanın küçük olması halinde velisinin ya da vasisinin rızası aranmaktadır.

Doktrindeki bir görüşe göre, ayırt etme gücüne haiz olan küçük, uygulanacak olan tıbbi müdahalenin manasını ve sonuçlarını kavrama

³⁰ Yargıtay bir kararında bu açıklamanın aksi yönünde hüküm kurmuş, ayırt etme gücüne sahip ergin bir hastanın yakını tarafından imzalanarak rıza verilen cerrahi ameliyatta rızayı geçerli saymıştır. Yargıtay 13 HD, 16810/1248, 05.02.2007 <www.kazanci.com.tr> Erişim Tarihi 05 April 2022

³¹ Subaşı (n 4) 72

³² Hakeri (n 7) 446

yeteneğine sahipse velisinin rızası aranmayacak ve küçüğün rızası yeterli kabul edilecektir. Bu görüşü savunanlara göre, tıbbi müdahaleye rıza, kişiye sıkı sıkıya bağlı olan hakların kullanılması olduğundan ve ayırt etme gücüne sahip olan küçüğün de bu hakları kimsenin baskısı altında kalmadan kullanması gerektiğinden velinin ya da vasinin rızasına ihtiyaç bulunmamaktadır³³. Çocuk Hakları Sözleşmesi madde 12'ye göre; taraf devletler, görüşlerini oluşturma yeteneğine sahip çocuğun kendini ilgilendiren her konuda görüşlerini serbestçe ifade etme hakkını bu görüşlere çocuğun yaşı ve olgunluk derecesine uygun olarak, gereken özen gösterilmek suretiyle tanırlar. Hasta Çocuklar Bildirgesi'nin 5. maddesinde ise çocuklar ve ebeveynleri, sağlık durumlarını ilgilendiren her karar katılma hakkına sahiptir hükmü yer almaktadır.

Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 24. maddesi kapsamında meseleyi değerlendiren bir diğer görüş ise tıbbi müdahalelerde velinin ya da yasal temsilcinin rızası alınması gerektiğini kabul etmektedir³⁴. Tıbbi müdahale uygulanacak olan küçük ayırt etme gücüne sahipse, veli ya da vasinin rızanın yanında küçüğün de görüşü alınır³⁵. Ayırt etme gücüne sahip küçük ile velinin ya da vasinin rızasının çakışması hallerinde çocuğun rızasına uygun olarak hareket etmek isabetli olacaktır³⁶. Danıştay bir kararında serum uygulaması yapılan bir küçüğün kolunda oluşan sızıntıyla alakalı olarak hem küçüğün hem de küçüğün velisinin bu komplikasyonla ilgili bilgilendirilmesi ve rıza alınması gerektiğini belirterek, rıza alınmadan yapılan işlemi hukuka aykırı bulmuştur.³⁷ Danıştay bir başka kararında da benzer bir hüküm tesis etmiş, küçüğe yapılan enjeksiyon uygulamasının olası komplikasyonlarının ve risklerinin çocukla birlikte aileye anlatılmamış olmasını ve herhangi bir rıza kaydına rast-

³³ Zarife Şenocak, 'Küçüğün Tıbbi Müdahaleye Rızası' (2001) 50(4) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 65, 76

³⁴ Erdem Aydın, 'Çocuklarda Aydınlatılmış Onam Sorunu' (2003) 46 Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 148, 149

³⁵ Ayşe Ay, Sevil Çınar and Handan Boztepe, 'Çocuklarda Aydınlatılmış Onam' (2019) 6(2) Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi 120, 123

³⁶ İrem Sarı and Mahmut Aşırız, 'Tıbbi Uygulamalar ve Bilimsel Çalışmalarda Çocuklarda Onam Kavramı' (2014) 28(1) Adli Tıp Dergisi 60, 66

³⁷ Danıştay 10 D, 11260/1597, 05.04.2021 <www.karararama.danistay.gov.tr> Erişim Tarihi 10 March 2022

lanmamasını tazminat gerektiren bir sorumluluk olduğuna hükmeden ilk derece mahkemesinin kararını onamıştır³⁸.

Küçüklerde rıza ehliyetini her somut olayda ayrı ayrı değerlendirmektense, yaş sınırı konulması gerektiğini savunan görüşler de mevcuttur. On iki yaşından küçük çocukların hiçbir surette rıza verme ehliyetlerinin olmadığı, on sekiz yaşından büyüklerin ise bu ehliyete sahip oldukları kabul edilir. Ayrıca on sekiz yaş sınırını on beş yaş sınırına çekmenin daha uygun olacağını düşünen görüşler de mevcuttur. Bu görüş, Medeni Kanun'a göre on beş yaşını doldurmuş bir kimse vasiyet yaparak mal varlığı üzerinde tasarruf sağlayabiliyorsa, kendi bedeni üzerinde yapılacak olan tıbbi müdahalelerde de rıza ehliyetine sahip sayılacaktır düşüncesini savunur³⁹.

3.2.Yasal Temsilcinin Rıza Göstermemesi

Küçüklerin rıza ehliyetinin olmadığı kabul edilen tıbbi müdahalelerde yasal temsilcinin rıza yetkisini kullanması gerekir. Bu yetki kullanılırken küçüğün sağlığı ve yaşam hakkı göz önüne alınmalı ve küçüğün iyiliği için objektif olarak yapılması gereken yapılmalıdır. Yasal temsilcinin dünya görüşü, dini inancı ya da batıl inançları sebebiyle, yapılması gerekli görülen tıbbi müdahaleleri engellemesi küçük için istenmeyen sonuçların ortaya çıkmasına sebebiyet verebilmektedir⁴⁰.

Yargıtay bir kararında yasal temsilcinin çocuk için karar verirken nasıl düşünmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu karara göre; çocuk eğer bir yetişkin olsaydı, kendisi için ne yönde bir karar vereceği göz önüne alınmalı, çocuğun farazi düşüncesi esas alınarak karar verilmelidir⁴¹. Genel olarak prematüre bebeklerde oluşan sağlık problemleri sebebiyle aileler tedavinin sonlandırılmasını veya tedavinin hiç yapılmamasını talep etmektedir. Hatta bazen aileler bebekten umutlarını kestikleri

³⁸ Danıştay 10 D, 1997/533, 16.02.2021 <www.karararama.danistay.gov.tr> Erişim Tarihi 01 April 2022

³⁹ Hakeri (n 7) 452

⁴⁰ ibid 473

⁴¹ Yargıtay 2 HD, 23862/7, 09.01.2017 <www.kazanci.com.tr> Erişim Tarihi 11 April 2022

için hastaneye dahi gelmemekte ve hekimler rıza için yetkili kimseyi bulamamaktadır⁴².

Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 24. maddesine göre tıbbi müdahalenin gerekli olduğu hallerde aile tarafından rıza verilmemesi durumunda Medeni Kanun uyarınca mahkeme kararı alınır. Acil durumlar da ise savcılığa başvurulması ve savcının çocuk hakiminden konuyla ilgili olarak acil karar alması gerekir. Çocuk Koruma Kanunu'nun 10. maddesine göre mahkeme kararı üzerine Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, gerekli önlemleri alarak çocuğu resmi ya da özel bir kuruluşa yerleştirir. Savcılığa başvurmak için yeterli zamanın bulunmadığı durumlarda ise hekim üçüncü kişi lehine zarar görenin üstün yararı gerekçesiyle tıbbi müdahale uygular. Rıza bulunmayan bu tıbbi müdahale hukuka aykırılık teşkil etmeyecektir. Yargıtay bir kararında hekimin hastasının daha az önemli görülen bir yararını tehlikeye atarak daha önemli kabul edilen bir hukuki yararını kurtarabiliyorsa, hukuka aykırı davranmış kabul edilmez şeklinde hüküm kurmuştur⁴³. Yargıtay bir başka kararında ise devlet hastanesine sevk edilen çocuğu, devlet hastanesine götürmeyecek ölümüne sebep olan baba hakkında taksirle ölüme sebebiyet verme suçunu işlediğini kabul etmiş ancak ölenin failin çocuğu olması sebebiyle artık cezalandırılmasına gerek kalmadığı yönünde hüküm tesis etmiştir⁴⁴. Öte yandan Hasta Hakları Yönetmeliği madde 24/7'ye göre hastanın hayati tehlikesinin bulunduğu ve bilincinin açık olmadığı durumlarda ve hastanın bir organının tamamen kaybına ya da görevini ifa edemeyecek duruma gelmesine sebebiyet verecek bir vaziyetin varlığı halinde, tıbbi girişimde bulunmak için rıza aranmaz. Konuyla ilgili olarak, acil müdahale gereken bir durumda aile kararına uyarak küçüğün tedavisine başlamayan hekimin, rıza aramayarak küçüğe gerekli tüm müdahaleleri yapması gerektiği Yargıtay'ın bir kararına konu olmuştur^{45 46}.

Yasal temsilci tarafından küçüğün tıbbi müdahalesine rıza verilmemesinde olduğu gibi, küçüğün zararına rıza verilmesi de hukuka aykırıdır. Rıza yetkisi kullanılırken küçüğün yararı her daim ön planda tutu-

⁴² Fahri Ovalı, 'Çocuklarda Tedaviyi Reddetme Hakkı' in Hakan Hakeri and Cahid Doğan (eds), 3. Uluslararası Tıp Hukuku Kongresi Bildirgeleri Kitabı (Seçkin Yayınları 2020) 286

⁴³ Yargıtay 4 HD, 6297/2541, 07.03.1977 bkz. Aykın and Çınarlı (n 1) 290

⁴⁴ Yargıtay 1 CD, 8182/5233, 26.06.2012 bkz. Hakeri (n 7) 481

⁴⁵ Yargıtay 13 HD, 8557/2138, 04.03.1994 bkz. Badur (n 9) 112

⁴⁶ Hakeri (n 7) 475

larak karar verilmelidir. Ailenin sırf dini inanışları sebebiyle çocuğun tıbbi müdahalesine engel olması, çocuğun üstün yararını yok saymak anlamına geleceğinden hukuka aykırılık teşkil eder⁴⁷. Yasal temsilcinin küçüğe tıbbi gerekliliği olmayan bir tedavinin uygulanması için talepte bulunmasına karşın, hekimin tıbbi müdahaleyi gerekli görmediği durumlarda tıbbi müdahale uygulanmaz. Esasen bu konuda seçim hakkı hekime bırakılmıştır. Hekim müdahaleyi yapmak isterse yapabilir ancak yapmadığı takdirde hukuken yükümlü olmayacaktır⁴⁸.

Sadece küçükler için değil, rıza yeteneği bulunmayan yetişkinlerde de yasal temsilcinin tıbbi müdahaleye rıza göstermediği durumlara uygulamada rastlanılmaktadır. Bilinci kapalı olan, yaşamı ya da yaşamsal fonksiyonları tehlikelide olan ve tıbbi müdahalenin gerekli görüldüğü bir hasta için yasal temsilcisinin tıbbi müdahaleyi reddetme hakkı bulunmamaktadır. Yapılması gereken işlem aciliyet gerektiren türden ise derhal müdahale edilir ancak müdahale etmek için vakit varsa mahkemeden karar alınması şarttır. Bitkisel hayata giren ve bir daha bu durumdan kurtulma şansının çok zor olduğu düşünülen bir hasta açısından ise varsayılan rıza kurumundan yararlanılır. Hekim hastanın varsayılan rızasının gerektirdiği türde tıbbi müdahale uygular ya da uygulamaz⁴⁹.

4. Rızanın Konusu ve Derinliği

Rızanın konusunu ve kapsamını, hekimin hastası için uygun gördüğü belli bir tıbbi müdahale ve sürecine yönelik olan girişimler oluşturur. Genel ve soyut nitelikteki bir rıza ile kişinin yaşam hakkından tümüyle vazgeçtiği rızalar geçerli olarak kabul edilmez⁵⁰. Nitekim Medeni Kanun'un 23. maddesi hükmü gereği, kimse, hak ve fiil ehliyetlerinden kısmen de olsa vazgeçemeyeceği gibi, kimse özgürlüklerinden vazgeçemez veya onları hukuka ya da ahlâka aykırı olarak sınırlandırmaz. Danıştay bir kararında hastaya yapılacak olan cerrahi müdahale ile ilgili olarak ameliyatın sonuçlarının ve komplikasyonlarının anlatılıp, hastadan bu

⁴⁷ Hayrunnisa Özdemir, 'Tıbbi Müdahalede Küçüğün Rızası' in Hakan Hakeri and Cahid Doğan (eds), 2. Uluslararası Tıp Hukuku Kongresi Bildirgeleri Kitabı (Adalet Yayınevi 2018) 55. Aynı yönde bkz. Hakeri (n 7) 473

⁴⁸ Köksal Bayraktar, Hekimin Tedavi Nedeniyle Cezai Sorumluluğu (1st edn, İstanbul Üniversitesi 1972) 135

⁴⁹ Hakeri (n 7) 482

⁵⁰ Aykın and Çınarlı (n 1) 330. Aynı yönde bkz. Subaşı (n 4) 71

cerrahi müdahale için rıza alınması gerektiği yönünde hüküm tesis etmiştir⁵¹. Diğer bir açıdan genel kamu ve ahlak düzenine uygun düşmeyen ve kişilerin üzerinde serbestçe tasarruf sağlayamadığı konulardaki rıza da hukuken geçersizdir. Dolayısıyla kişilerin tasarruf yetkisi bulunan kendi bedeni, hayatı ve sağlığıyla ilgili konularda, bütün tıbbi müdahaleleri kapsayıcı nitelikte olmayan rızalar kabul edilebilen rızalardır⁵².

Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 31. maddesinde; "Hastanın verdiği rıza, tıbbi müdahalenin gerektirdiği sürecin devamı olan ve zorunlu sayılabilecek rutin işlemleri de kapsar" şeklinde açıklama yapılmıştır. Bu bağlamda yapılacak olan tıbbi müdahale konusunda hasta aydınlatılıp rıza alındıktan sonra, aynı tıbbi müdahale kapsamında yer alan ve hasta için risk içermeyen müdahaleler için rıza alınmasına lüzum yoktur. Ancak öngörülen tıbbi müdahale planlarında sonradan oluşacak değişiklikler hastaya aktarılmalıdır. Aksi durumda rızanın kapsamı aşılmış olacak ve hukuken sorumluluk doğacaktır. Ayrıca yapılacak tamamlayıcı tıbbi müdahaleler hasta için riskler içeriyorsa, büyük tıbbi müdahalenin yanında, bu müdahale için de ayrıca rıza alınmalıdır⁵³.

Genel olarak rızanın konusunu iyileşme amacına yönelik yapılan tıbbi müdahaleler oluştursa da bazı durumlarda iyileşme amacı olmayan tıbbi müdahaleler için de verilen rıza hukuken geçerli kabul edilir. Örneğin kan bağıışı ya da organ verme işlemlerinde, veren kişi açısından bir iyileşme durumu bulunmamaktadır. Ancak hem üstün insani amaç hem de ihtiyaç sahibinin yaşam hakkı kapsamında değerlendirildiğinde, bu işlemler de rızanın konusuna dahil olabilmektedirler. Bununla beraber Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkındaki Kanun'un 8. maddesine göre; verici kişinin hayatını sona erdirecek ya da tehlikeye sokacak organ ve dokuların alınması yasaklanmıştır⁵⁴.

5. Rızanın Şekli

Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 28. maddesi uyarınca tıbbi müdahaleye rıza beyanı mevzuatın öngördüğü istisnalar hariç olmak üzere hiçbir

⁵¹ Danıştay 10 D, 6556/341, 09.02.2021 <www.karararama.danistay.gov.tr> Erişim Tarihi 11 April 2022

⁵² Mehmet Ayan, Tıbbi Müdahalelerden Doğan Hukuki Sorumluluk (1st edn, Kazancı Yayınları 1991) 12

⁵³ Bema Özpinar, Tıbbi Müdahalede Kötü Uygulamanın Hukuki Sonuçları (1st edn, Ankara Barosu Yayınları 2007) 25

⁵⁴ Subaşı (n 4) 81

şekle bağlı değildir⁵⁵. Ancak Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun'un 70. maddesinde rıza beyanının bazı durumlarda yazılı olması gerektiği yer almaktadır. Bu kanun maddesine göre; hekimler ve diş hekimleri büyük cerrahi işlemler öncesinde hastasından, hasta küçük ya da kısıtlı ise veli ya da vasisinden yazılı olarak rıza almalıdırlar. Görüldüğü üzere büyük cerrahi işlem dışında sayılan tıbbi müdahaleler için herhangi bir şekil şartı koşulmamıştır. Danıştay bir kararında, el parmağında ağrı şikâyeti ile hastaneye başvuran ve kırık teşhisi konulan hastanın, yanlış eline tedavi uygulanması sonucu görülen davada, hastadan yazılı onam alınıp alınmadığının araştırılmamış olmasını eksik inceleme olarak değerlendirmiştir⁵⁶. Öte yandan Medeni Kanun'un 23. maddesinde, Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun'un 6. maddesinde, Nüfus Planlaması Hakkında Kanun'un 6. maddesinde, Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 32. 33. 34. ve 35. maddelerinde ve İlaç ve Biyolojik Ürünlerin Klinik Araştırmaları Hakkında Yönetmelik'in 5. maddesinde rıza beyanları bazı özel şartlara bağlanmıştır.

Tıbbi müdahaleye rıza açıklaması açık ve örtülü bir biçimde gerçekleştirilebilir. Yapılacak tıbbi müdahaleye hastanın rızası hastanın hal ve hareketlerinden anlaşılabiliriyorsa örtülü rızadan bahsetmek mümkün olur. Ancak rıza örtülü de olsa hukuken geçerli sayılabilmesi için tıbbi müdahale hakkında aydınlatılma yapılmış olması gerekir⁵⁷. Hastanın yazılı olarak rıza beyanının alınması gereken durumlarda hastanın örtülü rıza göstermesi üzerine tıbbi müdahale uygulanması hukuken sorumluluk doğurmaktadır. Danıştay bir kararında hastaya uygulanacak olan enjeksiyonun riskleri ve olası komplikasyonları hakkında yazılı rızasının alınmamış olmasını hukuki bir eksiklik olarak değerlendirmiştir⁵⁸.

Rızanın yazılı olarak alınması kural olarak şart olmasa da ileride oluşabilecek uyuşmazlıklarda ispat yükünün yerine getirilebilmesi adına yazılı olarak rıza alınmasında yarar vardır. Özellikle tazminat talepli

⁵⁵ Arpacı (n 27) 5, 11

⁵⁶ Danıştay 1 D, 2494/2592, 28.12.2017 <www.kazanci.com.tr> Erişim Tarihi 18 April 2022

⁵⁷ Tuğçe Oral, 'Hekimin Aydınlatma ve Hastanın Rızasını Alma Yükümü' (2011) (2) Ankara Barosu Dergisi 186, 199

⁵⁸ Danıştay 10 D, 6636/2443, 20.05.2021 <www.karararama.danistay.gov.tr> Erişim Tarihi 10 April 2022

davalarda ispat külfeti hastane ve hekimde olduğundan, hekimlerin bu hususta hassas davranarak yapılacak tıbbi müdahaleler öncesinde yazılı rıza almaları önemlidir. Rıza beyanının şekil şartına bağlandığı durumlar da dahil olmak üzere aynı tıbbi müdahale için hastanın rızasını geri almasında herhangi bir şekil şartı söz konusu değildir. Hastaya yapılacak tıbbi müdahale öncesi yapılan aydınlatma neticesinde hastanın onam vermemesi halinde ise bu durum yazıya dökülerek hastaya imzalatılır. Hasta imza atmak istemezse tutanak tutularak durum yazıya dökülür⁵⁹. Yargıtay bir kararında, hastanın tıbbi müdahaleye onam vermemesi nedeniyle tıbbi müdahale yapılmaması konusundaki uyuşmazlıkta, hekimin sözlü iddialarına itibar etmeyerek yazılı belge aramıştır⁶⁰.

6. Rızanın Gerekli Olmadığı Durumlar

6.1. Kamu Sağlığının Korunması Açısından Rızanın Gerekli Olmadığı Durumlar

Toplum sağlığının korunması açısından özellikle salgın ihtimalinin fazla olduğu hastalıklarda, kişilerin rızası bulunmasa dahi bu hastalıkların yayılmasını önlemek maksadıyla birtakım uygulamalar yapılabilmektedir. Başta Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nda olmak üzere bazı kanunlarda kamu otoritelerine önleyici tedbirler alma hususunda yetkiler veren özel hükümler bulunur. Kişilerden rıza alınmaksızın yapılacak olan tedavi ve koruma girişimleri, bu kanun hükümlerince sadece bahsi geçen hastalığa özgü ve kamu yararı ön planda tutularak uygulanmalıdır.

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 57. maddesinde; kolera, veba, humma, difteri, çiçek gibi hastalıkların kişide görülmesi, şüphe edilmesi ya da bu hastalıklardan kaynaklanan ölüm meydana gelmesi durumlarında ilgili mercilere bildirim zorunlu tutulmuştur. Hekimlere de bu hastalıklarla alakalı tıbbi müdahale yetkisi tanınmıştır. Bunun yanında kuduz hastalığının varlığı ya da şüphesi halinde de bildirim yapma zorunluluğu getirilmiştir. 64. maddeye göre ise 57. maddede sayılan hastalıklardan başka bir hastalığın salgın haline gelmesi durumunda bildirim zorunlu tutulmuş ve gerekli tedbirleri alması açısından Sağlık Bakanlığı yetkili kılınmıştır. Salgın ihtimali bulunan bu hastalıkları önlemek amacıyla inceleme yapan hekimin yetkileri artırılmış ve tespit edilen vakaları ve gerekli görmesi halinde ev halkını muayene etme ve bilgilendirme hakkı

⁵⁹ Subaşı (n 4) 79

⁶⁰ Yargıtay 13 HD, 8582/10298, 20.11.2000 bkz. Aykın and Çınarlı (n 1) 343

tanınmıştır. Yetkili kılınan hekime direnç gösteren şahıslara kanunun ilgili maddelerince yaptırım uygulanacaktır.

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 72. maddesine göre bulaşıcı ve salgın hastalıklara yakalananların karantina altına alınması ve serum ya da aşı gibi gerekli görülen girişimlerin uygulanması zorunludur. 73. maddeye göre; sağlık çalışanlarının kararları doğrultusunda karantina uygulamaları evlerde yapılabilecektir. Ancak bu tedbirin yeterli görünmemesi halinde vakalar zorla tecrit altına alınabilir. 76. maddeye göre; bulaşıcı hastalık tanısı kesin olan kişilerin, iyileşme süresi tamamlanuncaya dek mesleklerini yapmaları toplum sağlığı kurulunca yasaklanır. 88. maddeye göre ise her bireyin çiçek aşısı olması bir zorunluluk olarak getirilmiştir. 89. maddeye göre; Türkiye'de doğan çocukların doğumunu takip eden ilk dört ayda aşılınması gerekir. Bu aşılınmanın gerçekleşmemesi halinde anne ve baba aynı düzeyde sorumlu tutulur. Anne babası olmayan çocuklar ya da anne babasından ayrı yaşayan çocuklar için bu sorumluluk çocuğa bakmak üzere kabul eden kişiler ya da çocukların yaşadıkları kurumların idarecilerine geçer.

Sıtmanın Önlenmesi Hakkında Kanun'un 7. maddesince sıtmanın varlığının tespiti için yapılacak olan muayenelere herkesin katılımı zorunludur. Bu muayeneler sırasında detaylandırılması gereken ve laboratuvar ortamında incelenmesi istenen hususlar için herkes razı olmalıdır. Öte yandan herkes her talep durumunda kan ve örneklerinin alınması ve ilaçların uygulanması için izin vermeye mecburdur.

Genel Kadınlar ve Genelevlerin Tabi Olacakları Hükümler ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Tüzüğü'nün 25. maddesine göre bütün genel kadınlar izinli olsalar dahi belirlenen aralıklarla muayene olmaya mecburdurlar. Bu maddede yer alan zorunlulukla birlikte genel kadınların yakalanabileceği hastalıkların teşhis ve tedavisinin yapılması ve bildirim zorunluluğunun yerine getirilmesi hedeflenmiştir. Yapılan muayene sonucunda Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 129. maddesinde yazan hastalıklardan birinin tespit edilmesi durumunda kişi sanatını yapmaktan men edilir ve aynı kanun maddesinde yer alan yazılı işlemler uygulanır.

Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun'un 82. maddesine göre hayati bir sağlık sorunu olan bir hükümlü ya da tutuklunun tedavi olmayı reddetmesi ya da kurum içerisinde bulunan diğer hükümlü ya da tutukluların hayati tehlikesi bulunması hallerinde zorunlu

olarak hastaneye sevk işlemleri yapılır ve rızaya bakılmaksızın tedaviye başlanır. Bu anlamda tüm hükümlü ya da tutukluların sağlıklarını ve yaşam haklarını dikkate alarak zorunlu bir tıbbi müdahale uygulaması yapılabilmektedir.

6.2. Ceza Hukuku Açısından Rızanın Gerekli Olmadığı Durumlar

Ceza hukuku bağlamında rıza aranmaksızın uygulanması öngörülen bazı tıbbi müdahaleler ve güvenlik tedbirleri mevcuttur. Türk Ceza Kanunu'nun 32. maddesine göre; akıl sağlığı sebebiyle işlediği fiili hukuki olarak değerlendiremeyen kişilerle alakalı güvenlik tedbiri uygulanır. 57. maddenin birinci fıkrasına göre ise fiili işlediği sırada akıl hastası olan kişi hakkında güvenlik tedbirine hükmolunur. Güvenlik tedbirine hükmedilmeyen kişiler yüksek güvenlikli sağlık kurumlarında koruma ve tedavi altına alınırlar. 57. maddenin yedinci fıkrasına göre; alkol ya da uyuşturucu madde bağımlısı suç işleyen kişiler, tedavi olmaları amacıyla madde bağımlılığı özgü sağlık kuruluşlarına alınırlar. Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 22. maddesinin ikinci fıkrasına göre; "Bir suç işlediği veya buna iştirak ettiği şüphesi altında bulunan kişinin işlediği suçun muhtemel delillerinin, kendisinin veya mağdurun vücudunda olduğu düşünülen hallerde; bu delillerin ortaya çıkarılması için sanığın veya mağdurun tıbbi ameliyeye tabi tutulması, hakimın kararına bağlıdır." Aynı maddenin üçüncü fıkrasına göre ise gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda bu işlemler cumhuriyet savcısının talebi üzerine yapılabilir.

Uyuşturucu madde kullanmak amacıyla bulunduran kişiler için açılan davalarda, mahkeme hüküm kurmadan önce bu kişilere yönelik tedavi tedbirleri uygulayabilir⁶¹. Fuhuşa sürüklenen kişilerin tedavi ya da psikolojik terapiye tabi tutulabileceği de Türk Ceza Kanunu'nun 227. maddenin sekizinci fıkrasında yer almaktadır. Bu noktada fuhuşa sürüklenen şahıs suç işleyen kişi olmamasına karşın kanun hükmü, bu kişilerin rıza aranmaksızın tıbbi müdahaleye tabi tutulabileceğini emretmektedir⁶². Yine Türk Ceza Kanunu'nun 287 maddesinin ikinci fıkrasına göre kamu sağlığının korunması amacıyla salgın ve bulaşıcı hastalıklarla ilgili

⁶¹ Handan Yokuş Sevrük, Uyuşturucu veya Uyarıcı Madde Kullanılmasına İlişkin Suçlar (1st edn, Seçkin Yayıncılık 2007) 195. Aynı yönde bkz. Badur (n 9) 309

⁶² Hakeri (n 7) 530

yapılan muayenelerde rızaya ihtiyaç duyulmayacağı gibi hakim ya da savcı kararına da ihtiyaç yoktur.

Ceza yargılamalarında delil etmek amacıyla sanık veya mağdurun vücudu üzerinde yapılacak tıbbi müdahalelerde rıza aranmamaktadır. Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 74. maddesince suç işlediği yönünde kuvvetli şüphe bulunan şahsın, fiili işlediği esnada akıl hastalığının olup olmadığının tespiti amacıyla soruşturma aşamasında sulh ceza hakiminin, kovuşturma aşamasında ise mahkemenin kararıyla resmi bir sağlık kuruluşunda gözlem altına alınmasına karar verilebilir⁶³.

Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 75, 76, 77 ve 78. maddelerinde rıza olmaksızın yapılacak tıbbi müdahaleler sayılmış, bu bağlamda delil etme amacıyla kişilere iç beden muayenesi yapılması, kan ve biyolojik örnekler ile saç, tükürük, tırnak gibi örneklerin alınması kişilerin rızaya tabi uygulamalar dışında tutulmuştur. Ancak bu işlemler yapılırken kişilerin sağlığı tehlikeye düşürülmemeli ve cerrahi bir müdahalede bulunulmamalıdır. Ayrıca bu muayeneleri tıbbi müdahale yapmaya hukuken yetkili hekimin yapması gerekmektedir. Aynı kanunun 109. maddesinin 3/e fıkrasında alkol ve uyuşturucu madde bağımlılarının bağımlılıktan kurtulması amacıyla hastaneye yatırılmaları ya da diğer her türlü tedaviye razı gelmeleri gerektiği yer almaktadır. Bu anlamda bağımlılığı olan kişilere zorunlu tıbbi müdahale işlemleri bir adli kontrol olarak uygulanmaktadır.

Yakalama, Gözaltına Alma ve İfade Alma Yönetmeliği'nin 9. maddesine göre; gözaltına alınacak kişi sağlık kontrolü amacıyla hekim muayenesinden geçirilir. Ayrıca gözaltında bulunan kişilerin sağlık durumunda oluşan değişiklikler ya da kolluk kuvvetlerinin şüphesi üzerine de sağlık kontrolünden geçirilmeleri gerekmektedir. Hekimin, bu kontroller için mağdur ya da sanıktan rıza almasına gerek görülmemektedir. Yargıtay bir kararında zorla yapılacak olan vücut muayenesine rıza göstermeyen kişinin muayenesinin yapılmaması hususunda, hekimi suçsuz bularak bu konuda gerekli tedbirleri alma sorumluluğunun savcı ve kolluk kuvvetlerinde olduğunu ifade etmiştir⁶⁴.

Açlık grevi yapan hükümlü ve tutukluların kural olarak rızaları olmadan tıbbi müdahaleye alınması hukuka aykırılık teşkil edecektir.

⁶³ Doğan Soyarslan, Ceza Muhakemesi Hukuku (8th edn, Yetkin Yayınları 2020) 266

⁶⁴ Yargıtay 4 CD, 5356/6985, 11.03.2013 bkz. Hakeri(n 7) 532

Ancak bu grev neticesinde bilincini kaybeden kişilere tedavi uygulanıp uygulanmayacağı hakkında karar verilirken kişinin varsayılan rızası dikkate alınır⁶⁵. Anayasa ya da özel ve ceza hukuku açısından hukuka aykırı olmayan açlık grevlerinde⁶⁶, kişilere tıbbi müdahale imkanını Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun'un 82. maddesi vermektedir⁶⁷. Bu kanun hükmüne göre açlık grevi ya da ölüm orucunda bulunan kişilere rıza aranmaksızın tıbbi müdahalede bulunulabilir.

Türk Tabipler Birliği Hekimlik Meslek Etiği Kurallarının 39. maddesine göre; kişinin ya da kişi reşit değilse kişinin yasal temsilcisinin aydınlatılmış onamı bulunmadıkça cinsel ilişki muayenesi yapılmaz. Ancak Yargıtay bir kararında iç beden muayenesi yapması gereken hekimin, mağdurun rıza göstermemesi sebebiyle muayene yapmamasını hukuka aykırılık olarak ele almış ve ihmali davranışla görevi kötüye kullanmak olarak değerlendirmiştir⁶⁸.

6.3. Kişinin Üstün Nitelikli Yararı Açısından Rızanın Gerekli Olmadığı Durumlar

Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 24. maddesine göre hastanın hayati tehlikesinin bulunduğu ve bilinci açık olmadığı için rıza alınmadığı acil durumlarda ve hastanın bir organının kaybına ya da organın görevini ifa edemeyecek hale getirecek bir durumun olması halinde, tıbbi müdahale uygulamak için hastadan rıza almaya gerek bulunmamaktadır. Öte yandan bu madde hükmü kapsamında bu durumda bulunan kişilerin yanında bulunan yakınlarının da rızasının alınmasına ihtiyaç yoktur. Ancak bilinci kapalı olan kişinin yapılacak tıbbi müdahale ile ilgili bilinci açık olduğu durumlarda açıklamış olduğu rıza göz önüne alınmalıdır⁶⁹.

⁶⁵ Nebahat Kayaer, 'Hekimin Ceza İnfaz Kurumlarındaki Açlık Grevlerine Müdahale Yükümlülüğünün İhmalinden Doğan Cezai Sorumluluğu' (2016) 5(9) Tıp Hukuku Dergisi 75, 108

⁶⁶ Aksi yönde bkz. Kayaer(n 65) 96

⁶⁷ Hakeri (n 7) 542

⁶⁸ Yargıtay 5 CD, 1213/2001, 14.02.2019 <www.kazanci.com.tr> Erişim Tarihi 21 April 2022. Yargıtay'ın aynı konudaki farklı değerlendirmeleri için bkz. Yargıtay 4 CD, 5356/6985, 11.03.2013 bkz. ibid 545. Ayrıca Yargıtay 4 CD, 5565/16325, 28.05.2013 bkz. ibid 545

⁶⁹ Seçkin Topuz, 'Acil Tıbbi Müdahalede Bulunan Hekimin Sorumluluğu' (2008) 3(1) Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 293 301. Aynı yönde bkz. Kulular İbrahim (n 17) 323

Kanaatimizce acil olarak müdahale edilmesi gereken bir hastanın bilincinin açık olması durumunda hastadan rıza alınabilir. Hasta tıbbi müdahaleye rıza göstermezse, kişiyi kendinden korumak maksadıyla tıbbi girişimde bulunmak rızayı yok saymak anlamına gelecektir. Böyle bir tabloda hukuken tıbbi müdahale uygulayan hekim aleyhinde sorumluluk oluşur.

6.4. Aşı Uygulamaları Açısından Rızanın Gerekli Olmadığı Durumlar

Aşı uygulamaları gerek toplumun gerekse bireylerin sağlığının korunması açısından tıp biliminin standart ölçüleri çerçevesinde önemli kabul edilen bir alandır. Toplumun sağlığı açısından aşının etkili olabilmesi için halkın en azından belli bir kısmının aşılınmış olması gerekir. Bu noktada aşının zorunlu olarak uygulanabilmesi hususu gündeme gelmektedir. Anayasanın 13. maddesine göre; bir hak ve özgürlüğe müdahale edilebilmesi için meşru bir amacın bulunması esastır. Bir yanda da müdahalelerin kanuna dayanması ve ölçülü olması da gerekir⁷⁰.

Mevzuatımızda zorunlu aşı ile ilgili hükümler genel olarak Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nda yer alır. Kanunun 72. maddesinde, 57. maddesinde sayılan hastalıkların oluşması halinde yapılması gerekenler yer almaktadır. Bu bağlamda Sağlık Bakanlığı durumun ne olduğunu belirleyecek ve uygun görülmesi halinde aşı ya da serum uygulamaları hayata geçirilecektir. Ancak bu kanun hükümlerinden aşının zorunlu olarak yapılabilmesi sonucuna ulaşmak hayli zordur. Aynı kanunda sadece çiçek aşısı ile ilgili olarak açık bir hüküm bulunmakta ve kanun çiçek aşısını zorunlu tutulmaktadır⁷¹. Dolayısıyla genel bir aşı zorunluluğundan emin bir biçimde bahsedebilmek için açık bir kanun hükmüne ihtiyaç bulunur.

Aşı uygulamaları küçükler açısından da bir takım hukuki sorumluluklar doğurabilmektedir. Velisinin rızası olmasa dahi çocuklara aşı yapmak hukuken doğru değildir. Aşıların genel yapısı itibariyle aciliyeti bulunmaması nedeniyle yasal temsilcinin rızasının yok sayılarak aşı uy-

⁷⁰ Hilal Yazıcı, 'Bireysel Başvuru Kararları Açısından Zorunlu Aşı Uygulaması' in Hakan Hakeri and Cahid Doğan (eds), 3. Uluslararası Tıp Hukuku Kongresi Bildirileri Kitabı (Adalet Yayınevi 2020) 513. Aynı yönde bkz. Demirsoy Aşıkoğlu (n 21) 326

⁷¹ Hakeri (n 7) 498

gulaması hukuken eksiklik olarak ele alınabilir. Ancak acil bir durumun varlığı halinde küçüğün yasal temsilcisinden rıza aranmaz. Anayasa Mahkemesi bireysel başvuru sonucunda verilen bir kararında, çocuğuna küçüklük dönemi aşılarını yaptırmayan ebeveynlerin çocuğu hakkında çıkan korunmaya muhtaç çocuk kararı neticesinde sağlık tedbiri uygulamasına itirazı üzerine, bahse konu olan aşılardan zorunlu aşı uygulaması kapsamında değerlendirilemeyeceğini ve yasal bir dayanağının olmadığını söyleyerek ebeveynleri haklı bulmuştur.⁷² Yargıtay verdiği bir kararda, genişletilmiş bağışıklık programı çerçevesinde yapılacak olan aşının toplum ve çocuk için önemini altını çizerek, ebeveynlerin gerekçe göstermeden aşılardan yaptırmamalarını çocuğun menfaatine olmadığı yönünde karar vermiştir. Her ne kadar aşı uygulaması da rıza alınmadan yapılmaması gereken bir tıbbi müdahale olsa da çocuğun ve toplumun menfaati göz önüne alınca rıza olmadan da aşı uygulaması yapılabileceği belirtilmiştir⁷³. Bu bağlamda çocuğuna aşı yaptırmak istemeyen ebeveynlerin aşı ile ilgili olarak aydınlatıldıktan sonra rıza göstermeme sebepleri dinlenerek, bu kararın tıbbi bir gerekçeyle mi yoksa keyfi bir gerekçeyle mi alındığının tespit edilmesi gerekir. Ancak bu yasal dayanağı açıkça belli olmayan durumlar için oldukça zor bir uygulama olabilmektedir. Yargıtay 2016 tarihli bir kararında da zorunlu aşıya karar veren yerel mahkeme kararını, Anayasa Mahkemesi'nin bu hususta vermiş olduğu kararı gerekçe göstererek bozmuştur⁷⁴.

Çocuklarla ilgili olarak Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu'nun 3. maddesinde yeni doğan bebeklerdeki hastalıkların tespiti açısından test yapılmasına bir zorunluluk olarak hükmedilmiştir. Bu anlamda çocuklardan topuk kanı alınması rızaya bağlı değildir. Anayasa Mahkemesi bu hususta zorunlu topuk kanı uygulamasını hukuka uygun bulmuştur⁷⁵.

7. Ameliyatın Genişletilmesi Durumlarında Rıza Sorunu

Hekim, cerrahi müdahale esnasında hastasında ameliyatın planının değişmesini ya da genişletilmesini gerektiren bulgularla karşılaşabilir. Esasında hasta yapılması planlanan ilk cerrahi müdahale için aydınlatılmış ve bu müdahale için rıza göstermiştir. Dolayısıyla ameliyat planının

⁷² Anayasa Mahkemesi, 2013/1789, 11.11.2015 bkz. Demirsoy Aşıkoğlu (n 21) 338

⁷³ Yargıtay 2 HD, 22611/9162, 04.05.2015 bkz. Hakeri (n 7) 504

⁷⁴ Yargıtay 2 HD, 24695/361, 12.01.2016 bkz. Hakeri (n 7) 511

⁷⁵ Anayasa Mahkemesi, 2014/4077, 29.06.2016 bkz. ibid 512

değiştirilmesi ya da ameliyatın genişletilmesi hasta ile hekim arasında görüşülmemiş bir konudur. Bu husus hastanın kendi geleceğini tayin etme hakkını yakından alakadar eden bir meseledir⁷⁶.

Rıza genel ve soyut olamayacağı için hekimin yapmış olduğu tüm tıbbi müdahalelerde hastanın rızasının olduğu düşünülemez. Dolayısıyla hastanın rıza verdiği ameliyatın değiştirilmesi ya da genişletilmesi durumlarında, hastanın rızasının olduğunu söylemek mümkün değildir. Öte yandan ameliyat planının değiştirilmesi ya da genişletilmesi rutin sayılacak işlemlerden kabul edilemeyeceğine göre, hastanın rızasının bulunmadığı aşıkardır. Bu durumun aşılabilmesi için ameliyattan önce yapılacak aydınlatmada ameliyatın olası komplikasyonları derinlemesine açıklanmalı ve ameliyat planının değişmesi ve ameliyatın genişletilmesi ihtimalleri hastaya söylenmelidir⁷⁷.

Ameliyatın genişletilmesi ihtimalinin sıklıkla olduğu ameliyatlarda, bu husus hastaya tıbbi gerekçelerle açıklanmalıdır. Böylece izlenecek yol hastadan alınacak rıza kapsamında belirlenebilir. Beklenmedik biçimde ortaya çıkan durumlarda ise somut olayın aciliyetine göre karar verilmeli, mümkünse ameliyat sonlandırılarak uygun olan bir sonraki zamana ertelenmelidir. Ertelenmenin mümkün olmaması halinde ise durumun vahameti değerlendirilerek karar verilmelidir⁷⁸. Yargıtay bir kararında, böbrek taşı ameliyatı için rıza vermiş olan hastanın böbreğinin iltihaplı olduğunun anlaşılması üzerine, hastanın böbreğinin alınması olayını ameliyatın genişletilmesi olarak değerlendirmiştir⁷⁹. Hasta sağlığını tehdit eden bir durumun varlığının olması sebebiyle, Yargıtay bu konuda ikinci müdahale için rıza aramamış ve tıbbın gerektirdiği şekilde hareket edildiğini aktarmıştır.

Yargıtay'ın ameliyatın genişletilmesi durumlarında tıbbi endikasyon olup olmadığına dikkat ederek hüküm kurduğu bir kararında, hastanın kulağına ve geniz etine müdahale etmek için yapılan bir cerrahi mü-

⁷⁶ Ali Rıza Tümer, Emre Karacaoğlu and Ramazan Akçan, 'Cerrahide Aydınlatılmış Onam ile İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri' (2011) 27(4) Turkish Journal Of Surgery 191, 194

⁷⁷ Hakeri (n 7) 551

⁷⁸ Işıl Güney Tunalı, 'Obstetrik ve Jinekolojide Hukuki Sorunlar' in Hakan Hakeri and Cahid Doğan (eds), 4. Uluslararası Tıp Hukuku Kongresi Bildiri Kitabı C.1 (Aristo Yayınevi 2021) 909. Aynı yönde bkz. Gülen Kurt (n 26) 187, 195

⁷⁹ Yargıtay 4 HD, 10853/2906, 05.03.1971 bkz. Hakeri (n 7) 552

dahale sırasında, hastanın bademciklerinin iltihaplanması sebebiyle alınmasını tıbbi zorunluluk olarak değerlendirmemiştir⁸⁰. Yargıtay bir başka kararıyla ameliyattan önce ameliyatın genişlemesi ihtimalinin hastaya açıklanarak rızasının alınmasını ve bu rızaya binaen cerrahi müdahale sırasında ameliyatın genişletilmesini hukuka uygun bulmuştur⁸¹. Yargıtay ameliyatın genişletilmesiyle ilgili olarak, hastanın cerrahi müdahale sırasında bilinci açık da olsa anestezi altında olması sebebiyle geçerli bir rıza veremeyeceğine hükmetmiştir⁸². Ceza hukuku açısından ise Yargıtay vermiş olduğu bir kararda üroloji hekiminin gereksiz yere genital bölgedeki dudakları kesmesinde tıbbi gereklilik görememiş, bu işlemin hastaya açıklanmamış ve rızasının da alınmamış olması sebebiyle hekimin bu davranışının görevi kötüye kullanma suçunu oluşturduğuna hükmetmiştir⁸³.

8. Varsayılan Rıza

Çoğunlukla kişinin bilincinin kapalı olduğu zamanlarda sıklıkla başvurulmuş bir konu olan varsayılan rıza, tıbbi müdahaleye rıza veremeyecek durumda olan hastaya müdahalede bulunabilmek için objektif ölçütler çerçevesinde yapılacak değerlendirme neticesinde, kişi eğer rıza verebilecek durumda olsaydı bu müdahaleye rıza gösterir miydi sorusunun cevabına uygun bir biçimde hareket edilmesidir. Hukuk düzeni, rızasını açıklayamayacak durumda olan hastanın iradesinin belirlenmesinde hastanın önceki ifadelerinin göz önünde bulundurulmasını istemektedir. Hastanın varsayılan rızasının bulunduğu kabul edilerek yapılan tıbbi müdahaleler hukuka aykırılık teşkil etmemektedir⁸⁴.

⁸⁰ Yargıtay 12 CD, 9585/2375, 10.02.2015 <www.kazanci.com.tr> Erişim Tarihi 23 April 2022

⁸¹ Yargıtay 13 HD, 16810/1248, 05.02.2007 bkz. Hakeri (n 7) 556

⁸² Yargıtay 13 HD, 18592/9714, 26.03.2015 bkz. ibid 557. Aynı yönde bkz. Yargıtay 13 HD, 25915/22618, 24.09.2013 <www.kazanci.com.tr> Erişim Tarihi 23 April 2022

⁸³ Yargıtay 12 CD, 3759/8441, 12.05.2016 bkz. ibid 557

⁸⁴ Zeynel Temel Kangal, 'Ceza Hukukunda Varsayılan Rıza' (2011) 15(4) Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 223, 224. Aynı yönde bkz. Burcu Özcan and Çağlar Özel 'Kişilik Hakları - Hasta Hakları Bağlamında Tıbbi Müdahale Dolayısıyla Çıkan Hukuki İlişkide Hekimin Hastayı Aydınlatma Yükümlülüğü ve Aydınlatılmış Rızaya İlişkin Bazı Değerlendirmeler' (2007) 10(1) Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi 49, 69

Varsayılan rıza ile örtülü (zımni) rıza birbirinden farklı kavramlar olarak değerlendirilmelidir. Keza örtülü rızada kişi rızasını açıklayacak durumda olmasına karşın sözlü olarak dile getirmemekte, hal ve hareketleri ile bu rızasını açıkça belli etmektedir. Ancak varsayılan rızada kişi rızasını açıklayabilecek durumda değildir. Bu anlamda varsayılan rıza ile örtülü rıza birbirine karıştırılmamalıdır⁸⁵.

Tababet Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun'un 70. maddesine göre; veli veya vasinin olmadığı ve müdahalede bulunacak kişinin ifadeye muktedir bulunmadığı takdirde rıza şart değildir. Kanunun bu hükmü çerçevesinde bilinci kapalı olan hastalara tıbbi müdahalede bulunmak için rıza aramaya gerek yoktur⁸⁶. Ancak bu hükmün uygulanabilmesi için kişilerin iradesinin ne yönde olduğunun kesin olarak bilinmemesi gerekir. Kişinin bilinci açıkken ki iradesi biliniyorsa varsayılan rıza müessesine başvurarak rıza beyanı olup olmadığını değerlendirilmelidir⁸⁷.

Her varsayılan rıza hastanın üstün değerini gözetmelidir. Tıbbi müdahale sonucunda hasta hayatını yitirse bile, varsayılan rızaya dayanarak yapılan işlemler hukuken sorumluluk doğurmayacaktır. Dolayısıyla varsayılan rıza hukuka uygunluk sebepleri içinde sayılabilir. Varsayılan rızaya başvurabilmek için hastanın mutlaka yaşamsal tehdit içinde bulunması gerekmez. Hastanın bedensel veya ruhsal bütünlüğüne yönelik büyük bir tehlikenin varlığı halinde de varsayılan rızaya başvurulabilir⁸⁸.

Varsayılan rızanın hukuken sorumluluk doğurmaması için birtakım koşulları sağlaması gerekir. Tıbbi müdahalenin hastanın rıza gösterebileceği müdahaleler kapsamında yer alması ve hukuka ve ahlaka aykırı olmaması gerekir. Tıbbi müdahale anında kişinin tıbbi müdahale ile ilgili olarak rızasının ne olduğunun bilinmemesi gerekir. Ayrıca tıbbi müdahalenin aciliyeti gereklidir. Hastanın bilincinin yerine gelebilecek

⁸⁵ Barış Erman, *Ceza Hukukunda Tıbbi Müdahalelerin Hukuka Uygunluğu* (1st edn, Seçkin Yayıncılık 2003) 142

⁸⁶ Hasan Tahsin Gökcan, 'Hasta Haklarının Bireysel Başvuru Yoluyla Korunması' in Özge Yücel and Gürkan Sert (eds), *Sağlık ve Tıp Hukukunda Sorumluluk ve İnsan Hakları* (Seçkin Yayıncılık 2021) 171

⁸⁷ Hakeri (n 7) 563

⁸⁸ Yıldız Abık, 'Yoğun Bakımda Bilinci Kapalı Hasta Açısından Hekimin Aydınlatma ve Onam Alma Yükümlülüğü' in Hakan Hakeri and Cahid Doğan (eds), 3. Uluslararası Tıp Hukuku Kongresi Bildirileri Kitabı (Adalet Yayınevi 2020) 197

kadar beklenmesinde sakınca olmayan hallerde varsayılan rızaya başvurulamaz. Son olarak, hekimin hastanın tıbbi müdahale ile ilgili olarak önceden açıklamış olduğu irade beyanlarını araştırması ve bu doğrultuda karar vermesi gerekir. Bu anlamda varsayılan rıza hekime oldukça güç bir ödev yükler⁸⁹.

9. Rızanın Geri Alınması

Biyotıp Sözleşmesi'nin açıklayıcı raporunun 38. paragrafında hastanın tıbbi müdahaleye rıza gösterebileceği gibi rızasını geri alma ya da rızasını esirgeme haklarının da olduğu yer almaktadır. Dolayısıyla tıbbi müdahalelerde rıza kavramı, rıza beyanı, rızanın esirgenmesi ve rızasının geri alınması gibi kapsayıcı bir ifadeyi temsil eder. Rızasını geri almak isteyen hastaya, bu geri alma işleminin sonuçlarının yeterince anlatılması şartıyla müsaade edilmesi ve saygı duyulması gerekir⁹⁰. Kaldı ki kişinin kendi geleceğini belirleme hakkı kapsamında rızasını geri alabileceği açıktır. Değişen bir duruma karşı pozisyon almak isteyen hastanın rızasını geri almak gibi bir hakkı mutlaka bulunmalıdır⁹¹.

Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 25. maddesinde "Kanunen zorunlu haller dışında ve doğabilecek olumsuz sonuçların sorumluluğu hastaya ait olmak üzere; hasta kendisine uygulanması planlanan veya uygulanmakta olan tedaviyi reddetmek veya durdurulmasını istemek hakkını sahiptir" hükmü yer alır. Bu hükme göre tedavinin uygulanmamasından doğabilecek sorumluluklar hastaya, yasal temsilcisine ya da yakınlarına anlatılarak tedavinin durdurulması talepleri yazılı olarak kayıt altına alınmalıdır. Ancak bu talep karşısında hastanın sağlık kuruluşuna yeniden müracaat etme hakkı elinden alınamaz.

Rıza ehliyeti bulunmayan hastaların rızalarını açıklamaya yetkili olan yasal temsilcileri, aynı zamanda rızanın geri alınmasında da yetkilidir. Ancak rızanın yasal temsilci tarafından geri alınabilmesi için hastanın korunan üstün bir menfaatinin olması gerekir. Öte yandan tıbbi müdahalenin uygulanmaması durumunda hastada oluşabilecek olumsuzluklara katlanma yükümlülüğü yasal temsilcide olmadığı için, rızanın geri alınması taleplerinde yasal temsilci detaylı şekilde bilgilendirilmeli ve

⁸⁹ Subaşı (n 4) 95

⁹⁰ Badur (n 9) 75. Aynı yönde bkz. ibid 96. Ayrıca bkz. Hakeri (n 7) 583

⁹¹ Meral Ekici Şahin, Ceza Hukukunda Rıza (1st edn, Oniki Levha Yayıncılık 2012) 165

müdahalenin gerçekleşmemesi durumunda oluşabilecek durumlar derinlemesine aktarılmalıdır⁹².

Hastanın tıbbi müdahaleye rıza göstermesi bazı durumlarda şekil şartlarına tâbi tutulmuş olmasına karşın, rızanın geri alınması için herhangi bir şekil şartı öngörülmemiştir. Buna karşılık Hasta Hakları Yönetmeliği ve Bilgilendirilmiş Rıza Yönetmelik Taslağı, hastanın rızasını geri almasının yazılı ve imzalı bir belge ile kayıt altına alınmasını önermektedir⁹³. Nitekim Yargıtay verdiği bir kararda, davalı tarafından hastanın tetanoz aşısının yapılmasına karşı koyduğuna ilişkin yazılı ve imzalı bir belgenin ibraz edilemediğini açıklamıştır⁹⁴. Tıbbi müdahalenin başlamış olması dışında hastanın rızasını geri alamayacağı başka durumlar da vardır. Hastaya derhal müdahale edilmemesi durumunda hayatı ya da hayati organlarından birisi tehdit altına girecek ise tıbbi müdahale rızaya bakılmaksızın uygulanır. Ancak bilinmelidir ki rızanın geri alınamaması durumları istisnaidir⁹⁵.

Sonuç

Tıp etiği gereğince, aydınlatma ve rıza aynı zamanda hastanın özerkliğine de saygı duymayı ifade etmektedir. Özerklik, kişinin kendi hak ve özgürlüklerini kendi değerleri çerçevesinde değerlendirerek, dış etkenlerden uzak biçimde bireysel kaderini belirlemesidir. Son yıllarda bilhassa Batı ülkelerinde özerklik meselesi önem kazanmış ve hasta hakları yazılı hale gelmeye başlamıştır. Bu gelişmeler neticesinde esasında sağlık çalışanlarından beklenen, otoriter tavırlardan uzak durarak özerkliğe saygı ilkesince hastanın kararlarına öncelik vermeleridir. Başta hekimler olmak üzere sağlık çalışanlarından beklenen bu tavrın uygulamada karşılığı aydınlatma ve rızadır.

Tıbbi bir girişimdeki hukuka aykırılığı ortadan kaldırmak için kişinin rıza beyanında bulunması oldukça önemlidir. Hekim ile hasta arasında hukuken geçerli bir ilişkiden bahsedebilmek için hastanın rızasının mutlaka bulunması gerekir. Esasen tıbbi müdahale öncesinde hastadan

⁹² Badur (n 9) 76

⁹³ Aykın and Çınarlı (n 1) 343

⁹⁴ Yargıtay 13 HD, 8582/10298, 20.11.2000 bkz. ibid 343

⁹⁵ Yahya Deryal, 'Tıbbi Müdahalenin Hukuka Uygunluk Şartı Olarak Hastanın Rızası' (2003) 18(7) Trabzon Barosu Dergisi 52, 64

alınacak rıza, insan onuruna saygının bir göstergesidir. Zira insan onuruna yakışmayacak hiçbir müdahale hastaya uygulanamaz ve kişisel özerklik ile kişinin kendi geleceğini belirme hakkı yok sayılamaz. Hastanın elinde barındırdığı hakları ışığında, kendisine yapılacak olan tıbbi müdahaleye rıza göstermemesi yaşam hakkından vazgeçmek olarak değerlendirilmemelidir. Vücut bütünlüğünün dokunulmazlığı, özel yaşamın gizliliği gibi haklar da kişiye sıkı sıkı bağlı olan ve karar verme aşamasında göz önünde bulundurulacak haklardır.

Aydınlatılmış rıza beyanının hukuken geçerli olarak kabul edilebilmesi için, bu rızanın rıza açıklamaya muktedir bir kişi tarafından açıklanması gerekir. Bu muktedirlik rıza ehliyeti ile ölçülmektedir. Rıza ehliyeti hem ceza hukukunu hem de özel hukuku yakından ilgilendiren bir kavramdır. Kişinin rıza ehliyetine sahip olmasındaki temel kriter özel hukuktaki fiil ehliyeti ya da ceza hukukundaki kusur yeteneği değil, kişinin tıbbi müdahaleyi idrak etme ve karar verebilme yeteneğine sahip bulunmasıdır. Rıza ehliyeti, rıza veren kişinin rıza vererek sahip olduğu haklardan vazgeçtiğini bilmesini, tıbbi müdahalenin sonuçlarını, rizikolarını, komplikasyonlarını uygun bir düşünce sisteminden geçirerek kavramasını ve kendisini ilgilene somut durumla alakalı detaylı değerlendirme yeteneğine yapabilmek için sahip olmasını ifade etmektedir.

Tıbbi müdahaleye rıza açıklaması açık ve örtülü bir biçimde gerçekleştirilebilir. Yapılacak tıbbi müdahaleye hastanın rızası hastanın hal ve hareketlerinden anlaşılabiliriyorsa örtülü rızadan bahsetmek mümkün olur. Ancak rıza örtülü de olsa hukuken geçerli sayılabilmesi için tıbbi müdahale hakkında aydınlatma yapılmış olması gerekir. Hastanın yazılı olarak rıza beyanının alınması gereken durumlarda hastanın örtülü rıza göstermesi üzerine tıbbi müdahale uygulanması hukuken sorumluluk doğurmaktadır. Rızanın yazılı olarak alınması kural olarak şart olmasa da ileride oluşabilecek uyuşmazlıklarda ispat yükümlülüğünün yerine getirilebilmesi adına yazılı olarak rıza alınmasında yarar vardır. Özellikle tazminat talepli davalarda ispat külfeti hastane ve hekimde olduğundan, hekimlerin bu hususta hassas davranarak yapılacak tıbbi müdahaleler öncesinde yazılı rıza almaları önemlidir. Rıza beyanının şekil şartına bağlandığı durumlar da dahil olmak üzere aynı tıbbi müdahale için hastanın rızasını geri almasında herhangi bir şekil şartı söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Abik Y, 'Yoğun Bakımda Bilinci Kapalı Hasta Açısından Hekimin Aydınlatma ve Onam Alma Yükümlülüğü' in Hakan Hakeri and Cahid Doğan (eds), 3. Uluslararası Tıp Hukuku Kongresi Bildirileri Kitabı (Adalet Yayınevi 2020) 179-238

Aker MS, 'Bilgilendirme-Açıklama-Aydınlanma-Algılama/Bilgilendirme ve Aydınlatma Kavramları' in Neval Yılmaz and Dilek Özcengiz (eds), Bilgilendirilmiş Rıza (Yetkin Yayınları 2020) 15-46

aşırdizerkangal A, 'Özel Hukuk Açısından Tıbbi Müdahaleye Rıza Beyanı, Buna İlişkin Sorunlar ve Çözüm Yolları' (2009) 6(2) Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 5-14

Ay A, Çınar S and Boztepe H, 'Çocuklarda Aydınlatılmış Onam' (2019) 6(2) Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi 120-125

Ayan M, Tıbbi Müdahalelerden Doğan Hukuki Sorumluluk (1st edn, Kazancı Yayınları 1991)

Aygörmez GA, 'Hukuki Kurum Rızanın, Tıp Ceza Hukukunda Geçerli Olarak Kurulması' (2009) 6(2) Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 135-171

Aydın E, 'Çocuklarda Aydınlatılmış Onam Sorunu' (2003) 46 Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 148-152

Aykın AC and Çınarlı S, Sağlık Personelinin Hukuki Sorumluluğu (1st edn, Seçkin Yayınları 2016)

Badur E, Bilgilendirilmiş Rıza (1st edn, Seçkin Yayıncılık 2017)

Bayraktar K, Hekimin Tedavi Nedeniyle Cezai Sorumluluğu (1st edn, İstanbul Üniversitesi 1972)

Çınarlı S, İdarenin Sağlık Hizmetinin Sunumundan Kaynaklanan Hukuki Sorumluluğu (1st edn, Orion Kitabevi 2013)

Demirsoy Aşıkoğlu E, 'Kişi Dokunulmazlığı Hakkı Bağlamında Rıza Olmaksızın Yapılan Tıbbi Müdahaleler' (2018) (35) Türkiye Adalet Akademisi Dergisi 319-343

Deryal Y, 'Tıbbi Müdahalenin Hukuka Uygunluk Şartı Olarak Hastanın Rızası' (2003) 18(7) Trabzon Barosu Dergisi 52-72

Ekici Şahin M, Ceza Hukukunda Rıza (1st edn, Oniki Levha Yayıncılık 2012)

Erdoğan N, Kara M, Hızal A and Arslan Hızal S, 'Aydınlatılmış Onam: Uygulama ve Tıp Hukuku Açısından Sorunlar' (2011) 33(2) Erciyes Tıp Dergisi 165-170

Erman B, Ceza Hukukunda Tıbbi Müdahalelerin Hukuka Uygunluğu (1st edn, Seçkin Yayıncılık 2003)

Gökcan HT, 'Hasta Haklarının Bireysel Başvuru Yoluyla Korunması' in Yücel Ö and Sert G (eds), Sağlık ve Tıp Hukukunda Sorumluluk ve İnsan Hakları (Seçkin Yayıncılık 2021) 157-202

Gülen Kurt M, 'Tıbbi Müdahalelerde Aydınlatılmış Onam' (2020) 2020(146) TBB Dergisi 187-218

Günday R, Tıbbi Müdahale ve Tedavide Malpraktisten Doğan Hukuki Sorumluluk (3rd edn, Adalet Yayınevi 2012)

Güney Tunalı I, 'Obstetrik ve Jinekolojide Hukuki Sorunlar' in Hakan Hakeri and Cahid Doğan (eds), 4. Uluslararası Tıp Hukuku Kongresi Bildiri Kitabı C.1 (Aristo Yayınevi 2021) 811-950

Hakeri H, Tıp Hukuku-Genel Hükümler (25th edn, Seçkin Yayıncılık 2022)

Hancı H, Malpraktis: Tıbbi Girişimler Nedeniyle Hekimin Ceza ve Tazminat Sorumluluğu (3rd edn, Seçkin Yayıncılık 2006)

Hızal A and Çınarlı S, 'Hatalı Tıbbi Müdahaleden Kaynaklanan Tam Yargı Davalarında Tazmin Borcunun Kapsamı' (2015) 2(1) İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 143-185

Kahraman Z, 'Medeni Hukuk Bakımından Tıbbi Müdahaleye Hastanın Rızası' (2016) 7(1) İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 479-509

Kaya M, 'Hekimin Hastayı Aydınlatma Yükümlülüğünden Kaynaklanan Tazminat Sorumluluğu' (2012) (100) Türkiye Barolar Birliği Dergisi 45-82

Kayaer N, 'Hekimin Ceza İnfaz Kurumlarındaki Açlık Grevlerine Müdahale Yükümlülüğünün İhmalinden Doğan Cezai Sorumluluğu' (2016) 5(9) Tıp Hukuku Dergisi 75-120

Köken AH and Dönmez Ü, 'Acil Tıbbi Müdahalelerde Varsayılan Rıza, Tıbbi Etik ve Yasal Açıdan Bakış' in Hakan Hakeri and Cahid Doğan (eds), 3. Uluslararası Tıp Hukuku Kongresi Bildirileri Kitabı (Adalet Yayınevi 2020) 469-510

Kulular İbrahim MA, 'Rıza, Üstün Nitelikteki Özel ve Kamusal Yarar Bağlamında Hukuka Uygunluk Nedenleri' (2019) 9(2) Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 305-333

Okyay R, Akbaba M and Kırkit E, 'Aydınlatılmış Onam ve Aşılanma' (2016) 13(2) Turkish Journal of Public Health 155-159

Oral T, 'Hekimin Aydınlatma ve Hastanın Rızasını Alma Yükümü' (2011) (2) Ankara Barosu Dergisi 186-209

Ovalı F, 'Çocuklarda Tedaviyi Reddetme Hakkı' in Hakan Hakeri and Cahid Doğan (eds), 3. Uluslararası Tıp Hukuku Kongresi Bildirgele-ri Kitabı (Seçkin Yayınları 2020) 267-298

Özcan B and Özel Ç, 'Kişilik Hakları - Hasta Hakları Bağlamında Tıbbi Müdahale Dolayısıyla Çıkan Hukuki İlişkide Hekimin Hastayı Aydınlatma Yükümlülüğü ve Aydınlatılmış Rızaya İlişkin Bazı Değerlendirmeler' (2007) 10(1) Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi 49-73

Özdemir H, 'Tıbbi Müdahalede Küçüğün Rızası' in Hakan Hakeri and Cahid Doğan (eds), 2. Uluslararası Tıp Hukuku Kongresi Bildirgele-ri Kitabı (Adalet Yayınevi 2018) 41-81

Özpınar B, Tıbbi Müdahalede Kötü Uygulamanın Hukuki Sonuç-ları (1st edn, Ankara Barosu Yayınları 2007)

Sarı İ and Aşırız M, 'Tıbbi Uygulamalar ve Bilimsel Çalışma-larda Çocuklarda Onam Kavramı' (2014) 28(1) Adli Tıp Dergisi 60-72

Soyarslan D, Ceza Muhakemesi Hukuku (8th edn, Yetkin Yayınla-rı 2020)

Subaşı İ, Hekimin Aydınlatma Yükümlülüğü-Aydınlatılmış Onam-Tazminat Sorumluluğu (1st edn, Seçkin Yayıncılık 2016).

Şenocak Z, 'Küçüğün Tıbbi Müdahaleye Rızası' (2001) 50(4) An-kara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 65-80

Şimşek U, 'Sağlık Hukukunda Aydınlatılmış Rıza' (2014) 16 Do-kuz Eylül Üniversitesi Hukuk Dergisi 3535-3556

Temel Kangal Z, 'Ceza Hukukunda Varsayılan Rıza' (2011) 15(4) Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 223-251

Topuz S, 'Acil Tıbbi Müdahalede Bulunan Hekimin Sorumluluğu' (2008) 3(1) Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 293-313

Tümer AR, Karacaoğlu E and Akçan R, 'Cerrahide Aydınlatılmış Onam ile İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri' (2011) 27(4) Turkish Jour-nal Of Surgery 191-197

Ünver Y, 'Türk Tıp Hukukunda Rıza' (2006) 3(2) Yeditepe Üni-versitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 227-288

Yazıcı H, 'Bireysel Başvuru Kararları Açısından Zorunlu Aşı Uy-gulaması' in Hakan Hakeri and Cahid Doğan (eds), 3. Uluslararası Tıp Hukuku Kongresi Bildirileri Kitabı (Adalet Yayınevi 2020) 511-526

Yokuş Sevük H, Uyuşturucu veya Uyarıcı Madde Kullanılmasına İlişkin Suçlar (1st edn, Seçkin Yayıncılık 2007)